

תבניות נופים תרבותיים

עורכים:

ארנון סופר, יעקב מעוז, רונית כהן-ספר

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה
אוניברסיטת חיפה

תבניות נופים תרבותיים

עורכים:

ארנון סופר, יעקב מעוז, רונית כהן-ספר

תשע"א 2011

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

הקתדרה עוסקת בנושאי הביטחון הלאומי שלהם ביטוי מרחבי, דוגמת משאבים טבעיים ותפוצתם, פריסת האוכלוסייה, התשתית הפיזית והמרכיבים הסביבתיים. הקתדרה מפרסמת ניירות עמדה, נותנת ייעוץ למקבלי החלטות בכירים, יוזמת מחקרים, ימי עיון וכנסים, מוציאה ספרים ועבודות מדעיות ומסייעת לתלמידי מחקר בתחומים הנזכרים לעיל. כמו כן עוסקת הקתדרה בהפצת הנושא בבתי הספר התיכוניים ומוסדות אקדמיה.

ראובן חייקין ז"ל (1918–2004)

ראובן חייקין נולד בתל אביב, היה שותף בכיר במשרד רואי החשבון סומך-חייקין, גילה עניין רב בגאוגרפיה ובגאופוליטיקה וסייע רבות לתחומים אלה באוניברסיטת חיפה. יהי זכרו ברוך!

עורכים: ארנון סופר, יעקב מעוז, רונית כהן-ספר

ראש הקתדרה: ארנון סופר

עריכת לשון: עפרה פרי

עריכה גרפית והבאה לדפוס: נוגה יוסלביץ

הודפס בישראל בשנת 2011

הדפסה: א.א.א. הדפסות בע"מ

© כל הזכויות שמורות לקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה

ISBN 965-7437-27-8

[/http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/](http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/)

מאסף מחקרים המוקדש בהוקרה ובהערכה

לפרופ' יורם בר-גל

מראשוני החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה

על ארבעים וחמש שנות פעילותו בחוג

2010-1965

תוכן העניינים

7	ארנון סופר יורם בר-גל: גם "הנוער" יוצא לגימלאות
12	יורם בר-גל רשימת פירסומים כרונולוגית
17	יוסף שלהב הרהורים על זהות טריטוריאלית: מבט למקורות היהודיים
31	אורנה בלומן האדם כ"אחר": ייצוגיות ואי-ייצוגיות בתמונת הנוף
47	אלה באואר כאשר המשכיל היהודי פגש את המדען הגרמני: כיצד התוודעה יהדות מזרח אירופה לאלכסנדר פון הומבולט
63	יורם בר-גל "שדות הקברים" – על בתי העלמין של עין חרוד
93	ניקולא יוזגוף-אורבך המרחב הארצישראלי בשירת ציון: משנתו הגאופוליטית של ז'בוטינסקי בראי שירתו
115	גליה שנברג "הסתכל בקנקן ולא בתוכו"... לדרכי העיצוב של גיבורי הפנטסיה והמדע הבדיוני
134	יובל דרוך תמונות ואיורים בספרי הלימוד למולדת ולגאוגרפיה ביישוב של ימי המנדט ובמדינת ישראל
151	ארנון סופר פנטסיה ומציאות: יוזמות בפיתוח ארץ ישראל החל מ-1904
161	הדס שדר השילוש הבלתי קדוש של תכנון מוסדי, תקדימים מערביים ואידאולוגיה
183	עירית עמית-כהן ויוסף שלהב שלטים וכרזות כמעצבי מרחב תרבות: נוסטלגיה מול עבר נוכח
204	קרן לוי בין שתי ערים: על שימור (או אי-שימור) המורשת הבנוייה הוורנקולרית בטבריה (1948–2005)
221	חיים נוי מרחבים מדומיינים כמצרך: הערות ביקורתיות על נראות ושקיפות בתיירות
233	יהודה זיו לי כל "גל נושא" מזכרת: מתקני "רְדָאָר" בכרמל ובירושלים בימי "המאבק" ותחילת מלחמת העצמאות
250	אבי ששון מע'אר – כפר מערות מהתקופה העות'מנית במישור החוף

יורם בר-גל: גם "הנוער" יוצא לגימלאות

מאת ארנון סופר

הקדמה אישית

מלחמת יום הכיפורים שעדיין לוותה אותנו. חשוב גם לציין כי הסיור נערך שבועות מספר לאחר מבצע אנטבה (אוגוסט 1976).

יצאנו לכנס אקדמי אך "ביקשו" מאתנו לפגוש ביהודים ולחשוף מי מהם במצוקה, מי זקוק לסיוע שכן כל סרבן עלייה פוטר מעבודתו ורעב ללחם. המחזות שנתגלו לנו על רקע של רדיפות המשטרה החשאית, היו קשים נפשית, מפחידים וטראומטיים. נראה כי יורם, כמו אחרים חווה מחדש את מהות היותו יהודי וציוני, חוויה שהשפיעה בעקיפין על דרכי מחקריו העתידיים בגאוגרפיה ובין השאר זרז את המעבר לתחומים התרבותיים והחברתיים.

יורם ואנוכי עשינו יחדיו, את המחקר הראשון על תהליכי העיור במגזר הערבי בצפון (1975), ויחדיו שימשנו צוות לכתיבת ספרי לימוד באוניברסיטת חיפה עבור משרד החינוך (בשנים 1973-1978 ביחד ומ-1979 ואילך יורם עבד לבד בנושא). בהמשך נפרדו דרכינו מבחינת שטחי העניין והמחקרים הגאוגרפיים, אך כמובן המשכנו לשמור על קשרים הדדיים בתחום המקצועי והאישי. במהלך השנים בתפקידי השונים באוניברסיטה כראש חוג או דיקן הפקולטה למדעי החברה, ליוויתי את יורם בחוג ובאוניברסיטה ונוכחתי בהתפתחותו והתבגרותו האקדמית. בין השאר זכיתי להיות אחד השופטים בעבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטה העברית בירושלים, בה התמודד בשאלות שהיו רלוונטיות לאותה תקופה בתחום הגאוגרפיה הרגיונלית והחקלאית.

אסיים את המבוא בהרגשת סיפוק שעם צאתו לאור של ספר זה לכבוד פרישת יורם לגימלאות,

יורם הוא תלמיד המחזור הראשון לגאוגרפיה במכון האוניברסיטאי בחיפה (בשנים 1965-1967, לימים אוניברסיטת חיפה). הוא היה תלמיד מצטיין שאותו בחרתי כעוזר ההוראה הראשון שלי, בעודני תלמיד דוקטורט באוניברסיטה העברית בירושלים.

פער הגילים בינינו היה קטן יחסית, וחלקנו גם ערכים דומים מכורח התקופה, השירות הצבאי בנח"ל וכך באופן טבעי התחברנו. יחד נסענו לגלות את העולם (אפריקה, אמריקה, תורכיה, ברית המועצות, אירלנד, בריטניה, ומצרים).

מכל הסיורים בעולם הסיור לברית המועצות היה סיור מכונן ביותר עבור היוצאים לשם, אך נראה לי כי בעיקר עבור יורם. הסיור היה במסגרת הכנס העולמי של הגאוגרפים שלראשונה בתולדות הארגון, התקיים בברית המועצות שעדיין לא קיימה יחסים דיפלומטיים עם ישראל, וברקע, טראומת

בתקופה הראשונה (כעשר שנים עד ראשית שנות השמונים) הוא מתעניין בחקלאות ובסביבה הכפרית (הכפר הערבי, הקיבוץ, המושב). בקשר לערביי ישראל הוא מתעניין בעיקר בראשית תהליכי העיור והתמורות ביישוב. באותה תקופה גם חקר שימושי קרקע חקלאיים, כחלק מתחום הגאוגרפיה הכפרית. בתחום זה כתב את עבודות המ"א והדוקטורט שלו, בהן ניסה לשלב את חידושי הגאוסטטיסטיקה ככלי מחקרי מרכזי במקצוע. כאמור, מסתבר עד מהרה כי מבחינתו שיטות אלו מובילות אותו למבוי סתום אינטלקטואלי. כאשר ערך את מחקרי שימושי הקרקע הכמותיים, הוא נחשף לתובנה כי לא רק גורמים פיסיים כגון מורפולוגיה וטיב הקרקע מעצבים את הנוף החקלאי, כי אם שיקולים אידאולוגיים ומסורת תרבותית-חברתית שהשפעתם לעיתים חשובה ממשקל הגורמים הפיזיים שעיצבו את שימושי הקרקע. לכן כבר באותן שנים מחפש יורם את דרכו לכיוונים התרבותיים והפרשניים שבנוף. הוא מגלה את חשיבות המפות המנטליות ככלי להבנת דימויים של נוף ולפרשנות גאוגרפית. בגישה זאת ימשיך לחקור מאוחר יותר את דימויי מפת הארץ אצל סטודנטים ותלמידים. תחילה עדיין ישלב שיטות כמותיות בחקר המפות המנטליות, אך במחקריו העתידיים על מפות הארץ ינטוש גישה זאת ויעבור לניתוחים תרבותיים-היסטוריים. חותמת את התקופה הזאת ופותחת תקופה שנייה פרשת המחקר הביקורתי של יורם על ביצות עמק זרעאל, ואעמוד על כך בהמשך.

נושא נוסף שהוא שוקד עליו בשתי התקופות, וכמעט באותה אינטנסיביות, הוא מחקר החינוך הגאוגרפי. נראה שבנושא זה תרומתו היתה המרשימה ביותר בקנה מידה ישראלי ועולמי. עבודותיו מצוטטות לרוב וכמה ממאמריו וספריו בנושא זה מהווים נכסי צאן ברזל של התחום. בנוסף כתב יורם מספר ספרי לימוד שמהם למדו מאות ואלפי תלמידים בישראל (ספרים על החקלאות, התעשייה, אמריקה

סגרנו מעגל 44 שנים של עבודה משותפת (וגם מחלוקות לא מעטות). ספר זה מתווסף לספר אחר במתכונת דומה, בעריכת יורם ומשה ענבר – "מאזור לסביבה", שסיכם את תולדות החוג בארבעת העשורים הראשונים לקיומו ושהוקדש לי לרגל צאתי לגמלאות ב-2005.

יורם כאיש האקדמיה

יורם כותב על עצמו באתר החוג לגאוגרפיה בחיפה כי תחומי התעניינותו הם: גאוגרפיה תרבותית, חינוך גאוגרפי, תקשורת המונים וגאוגרפיה, מדע בדיוני וגאוגרפיה, היסטוריה של הגאוגרפיה ובעיקר האישים שפיתחו את הדיסציפלינה בישראל. אין שם איזכור לעניין המיוחד שהיה ליורם בשנות ה-70 בגאוגרפיה של החקלאות, בכפר הערבי ובגאוגרפיה של אפריקה, וכן להתעניינות שלו בשיטות כמותיות במרבית עבודותיו הראשונות. ההתמקדות בגישה הכמותית היתה קשורה ללימודיו לקראת תואר ראשון, בהם התמקד בגאומורפולוגיה ואף זכה כי עבודה סמינריונית שלו על נחל כזיב תגיע לדפוס. לימוד הגאומורפולוגיה חשף אותו לגישה הפוזיטיביסטית ולחשיבות השיטות הכמותיות במחקר הגאוגרפי.

לפיכך התחיל יורם את מחקריו העצמאיים (מ"א ועבודת הדוקטורט) תוך שימוש בשיטה הכמותית שהיתה באופנה בשנות ה-70 הראשונות, בעיקר בגאוסטטיסטיקה שפותחה באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא מגלה את יתרונותיה, אך גם חושף את מגרעותיה ומחדליה ועובר אל הצד השני של המתרס, מגישה כמותית לאיכותנית – לתרבות, לאדם ובשנים האחרונות לא נמצא יותר נתונים כמותיים בעבודותיו.

מתוך 71 פרסומים אקדמיים ועוד תשעה ספרי לימוד המופיעים ב"קורות חייו" של יורם, אפשר לשרטט את תחומי העניין שלו על ציר זמן של כארבעים שנה.

לי (ולנו) את שורשי החינוך הגאוגרפי הטמונים בנו, לא פחות מאשר בגרמניה הלאומנית של שנות העשרים והשלושים. בעקבות מאמר זה, הוא נבחר על ידי היסטוריונים מהאוניברסיטה העברית לכתוב את תולדות המחלקה לגאוגרפיה שם, מחקר שגלש למחקרים משניים שעסקו באישים שמאחורי הגאוגרפיה הישראלית.

במאמרים נוספים על תולדות הגאוגרפיה באקדמיה, מנסה יורם לעמוד על משמעות נושאי המחקר ודפוסיו שנוצרו בארץ, והמעבר מהמסורת האירופאית לאמריקאית, ומהגישה הרגיונלית למרחבית, ומאוחר יותר ללימודי הסביבה.

חשיפת מסמכי הארכיון של האוניברסיטה העברית, הובילה את יורם להחיות מחדש את אחד הגאוגרפים הראשונים שפעלו בארץ, ובעבודת נמלים נחשף ארכיונו האישי והמדעי של האיש בספר "מי שחלם" – נתן שלם ויומנו, 2003. לדעתי זוהי גולת כותרת של מחקר המגולל את קורות חייו של ד"ר נתן שלם, ובהמשך תולדות חייו של דויד עמירן, אבי הגאוגרפיה הישראלית.

בתיאור תחומי העניין שלו באתר החוג, מצוין יורם את התעניינותו בתקשורת המונים וגאוגרפיה. אמנם לא מצאתי עבודות רבות על הנושא, אבל המעט הוא נפלא! למשל, עבודתו על "סוכנת תעמולה ארץ ישראלית: הקק"ל", 1999. בספר זה יורם בונה את התיזה כי הארץ, נופיה ואנשיה הפכו לאלמנטים בהם השתמשה התנועה הציונית בכלל, והקרן הקיימת בפרט לצרכי חינוך ותעמולה. מושגים יסודיים בחינוך הציוני כמו אהבת הטבע, עבודת האדמה וחלוציות נשענו על תיאורים ומפות גאוגרפיות שיצרה מחלקת התעמולה של הקק"ל, ובראש ובראשונה "הקופסה הכחולה" ועל גביה מפת הארץ – שהפכה להיות איקון ציוני מוכר בכל רחבי העולם. זוהי עבודת מחקר מרשימה וייחודיות.

הדרומית, ברית המועצות, מערב אפריקה, ארצות הים התיכון וסין).

בתקופת עבודתו השנייה (משנות השמונים ועד היום) הוא מרבה לכתוב על החינוך הגאוגרפי, ומפרסם עשרות מאמרים ושלושה ספרים. החשוב ביניהם, לדעתי, "מולדת וגאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני", 1993. אין מקצוע לימוד במערכת החינוך בארץ, שנעשה בו מחקר היסטורי תרבותי ארוך טווח כמו בעבודה זו. הספר סוקר את תולדות החינוך הגאוגרפי בתקופה העות'מנית, את הספרים, תוכניות לימודים והכשרת המורים וממשיך לנתח את כל התקופות החשובות בתולדות ארץ ישראל עד לפרסום הספר ב-1993. בספר הנזכר מקדיש יורם, פרק שלם לספרי הלימוד, לשאלות דידקטיות, המושג של גבולות הארץ, ייבוש הביצות, הכפר הציוני, המיעוטים בישראל, כולל סיכום תיאורתי על המבנה של ספרי הלימוד.

בספר "מולדת וגאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני" באה לידי ביטוי האמונה של יורם כי ספרי לימוד ותוכניות לימודים הם מסמכים היסטוריים המלמדים על האידאולוגיה והתרבות שיצרה אותם. הוא משתמש בספרים כדוקומנטים היסטוריים המלמדים ומעידים על דימויים שהיו שעה שנכתבו ספרים אלה. גם בהווה הוא ממשיך לפרסם מאמרים בתחום זה היוצרים תמונה היסטורית רצופה ומרתקת של דימויי מקומות בארץ כמו תל-אביב או חיפה.

בהמשך למחקרו על ההיסטוריה של החינוך הגאוגרפי, מפנה יורם את התעניינותו המדעית למחקר ההיסטוריה של הגאוגרפיה באקדמיה בארץ, ובראש ובראשונה באוניברסיטה העברית בירושלים, בית היוצר של הגאוגרפיה הישראלית. תחילה הוא מסכם את רעיונותיו במאמר ייחודי ומרתק על "זקני השבט" (1999). זוהי עבודה שמחברת בין חינוך, תרבות והיסטוריה של הגאוגרפיה. לא היתה עבודה שכה טלטלה אותי כמו זו המבהירה

במבט כולל על השינויים בתחומי המחקר המדעי אפשר לראות כי יורם בראשית דרכו עסק בגאוגרפיה, היינו, ב"כתיבת הארץ" מנקודת המבט הקאלסטית של גאוגרף המודד ומתעד תופעות בנוף. לעומת זאת, בהמשך הוא חקר את "כתיבת הארץ" מנקודת המבט של התוצרים והייצוגים הטקסטואליים או הכרטוגרפיים שכותבי תולדות הארץ וחוקריה יצרו. לבסוף הוא פנה לחקור את "כותבי הארץ" עצמם – החוקרים, מניעיהם המדעיים והאישיים, סביבתם האידיאולוגית וההיסטורית, כמסבירה את תוצאות מחקריהם. בנקודה זאת הוא ביסס את הטענה כי ישנה חשיבות ללאומיות הישראלית ב"כתיבת הארץ" ובייצוגים של הגאוגרפים שפועלים בה. אותה תפיסת עולם הביאה לשימוש במקצוע הגאוגרפיה במערכת החינוך כמכשיר סוציאליזציה לגיטימי.

כאיש מעשה באקדמיה

לירם תרומה בהתפתחות אוניברסיטת חיפה, הוא שימש כראש חוג (שלוש פעמים) הוא גם שימש כראש האקדמי של מכללת עמק יזרעאל בהיותה תחת אחריותה של אוניברסיטת חיפה. יורם תרם לחוג בהנחיית תלמידי דוקטורט ומ"א, וכחבר בוועדות אוניברסיטאיות שונות, בין היתר בוועדת המינויים העליונה, חבר סנט, כראש צוות תכניות לימודים, וכעורך כתב העת "אופקים בגאוגרפיה" מספר רב של פעמים.

תפיסת העולם הבין דיסציפלינרית של יורם, והרצון לראות בחוג לגאוגרפיה מקום מפגש אקדמי של אנשים מתחומים קרובים, שיביאו להפריה הדדית עם הגאוגרפים, הביאו אותו להקים את המעבדה למחשבים ב-1978, ולאחר מספר שנים להביא את המורה (לא גאוגרף) שיבסס את הוראת תחום החישה מרחוק וה-GIS בחוג. מתוך אותה ראיית עולם הביא לחוג חוקרים נוספים (לאו דווקא גאוגרפים בהכשרתם) שפיתחו מחד את הכיוון התרבותי-היסטורי ומאידך את הכיוון התכנוני

אחת השאלות שהעסיקו אותי במשך השנים, היתה מדוע "ברח" יורם בר-גל מבעיות אקטואליות כמו התפתחות החקלאות, היישוב הערבי, הסכסוך היהודי-ערבי שבהם עסק בראשית דרכו באקדמיה. נדמה שיש לחפש תשובות בשני מישורים שונים, האחד, יורם פרסם מחקר ביקורתי על "מיתוס הביצות" בארץ ישראל, 1982. זהו מחקר שחשף לראשונה את הפער בין מציאות ובין מיתוסים הקשורים לנוף הארץ. היתה זאת פריצת דרך רעיונית בביקורת המחקר המדעי שקשור לתולדות הארץ, עוד לפני "שההיסטוריונים החדשים" השמיעו את דבריהם הביקורתיים. הפרסום זכה לתגובות קשות שכמותן אינן זכורות לי, מצדדים שונים. זו היתה התקפה מעמיתו למקצוע ומאישו ציבור רבים שלא סלחו לו על כי העז להציג את עניין ייבוש הביצות כמיתוס. יורם נכווה קשות מן הנושא והחליט שאין הוא חוזר לעסוק בעניינים "בוערים", תרצו "רגישים", תרצו "אקטואליים".

סיבה שנייה להבנתי היא נטייתו של יורם לעסוק בסוגיות של רוח ולא של חומר. הוא עסק בחקלאות, בכפר הערבי ובשיטות כמותיות, בתקופה שהטיפול בהם היה הכרחי לקידומו האקדמי. בתקופת חייו האקדמית השנייה, כאשר הברירה מה לעשות כבר היתה בידי ובנטייתו, הוא הלך לגאוגרפיה התרבותית, לחינוך ולהיסטוריה של המקצוע.

אם אסכם את תרומתו המחקרית, הרי אין ספק שעיקרה בתחום החינוך הגאוגרפי ובהנחת הבסיס למחקר המודרני של הכפר הערבי בישראל, הרבה לפני שחוקרי התחום העכשוויים ניכסו לעצמם את החלוציות בנושא. יורם היה החלוץ והיחידי בתחום שחקר את ההיסטוריה של הגאוגרפיה הישראלית והוא עשה זאת בדרך מקורית ונפלאה. יש לציין גם כי הוא נגע רבות בגאוגרפיה הרגיונלית, אם בהוראת התחום (אפריקה, ארצות הברית, רוסיה, הטרופים, ארץ ישראל) ואם בחקר התחום במסגרת עבודותיו על החינוך הגאוגרפי.

המקצוע שאל דיוניה הביא את ניסיונו המחקרי. דבר זה היווה פן נוסף בפעילות של יורם בהשתלמות מורי המקצוע, מתוך אמונה כי על אנשי האקדמיה לתרום את חלקם בהעשרת המורים, מתוך הבנה שתרומת הגאוגרפיה לחינוך הערכי לא תסולא בפז.

יורם המעיט בהופעות בתקשורת (עיתונות, רדיו, טלוויזיה) אבל הרבה להשתתף בכנסים, בשיחות ודיונים עם עמיתים בכל מקום בעולם. מי שזכה לסוג זה של דו-שיח עמו יסכים שהיתה חוויה מכוונת, ואני יכול לאשר זאת אישית לאחר עשרות שנים שיחות עם אדם כה מיוחד.

הספר שלפנינו מציג במידה רבה את תחומי ההתעניינות של יורם בתקופה השנייה של פעילותו, לא עוד כפרים ערבים, לא עוד חקלאות (וחבל!) אבל הרבה על חינוך, הרבה על פנטסיה מול מציאות והרבה על גאוגרפיה תרבותית. החוקרים המשתתפים בכרך זה, מייצגים מגוון רחב של ידע ובהם גאוגרפים, אנשי חינוך, אנשי תרבות, מי שעבדו עמו, למדו אצלו, או עוסקים בתחומים משיקים לתחומי העניין שלו.

והסביבתי. את המהלך הזה גיבש יורם בהוספת הדגשי המחקר הסביבתי בחוג לגאוגרפיה, שדרוג תוכנית הלימודים ושינוי השם של החוג בהתאם.

במהלך השנים בהן שירת יורם באוניברסיטה, הוא דאג לארגון כנסים וימי עיון רבים, ויש לציין במיוחד שניים שנערכו בשנים האחרונות שבהם אפשר לראות אולי סיכום והבעת עמדה לגבי מהותו הבין תחומית המיוחדת של יורם: הכוונה לכנס על ז'ול וורן כמתווך בין גילויים מדעיים ובין הציבור הרחב, וכנס שני על עולמות מדומיינים והספרות הפנטסטית – ייצוגים של עבר, הווה ועתיד. היו אלה כנסים בין-תחומיים שבהם יישם את אמונתו באחדות היצירה התרבותית והמדעית. יורם רואה באמנות, בספרות היפה בכלל ובספרות הפנטסיה בפרט, מקורות חשובים להבנת המרחב וההתנהגות האנושית, כפי שנצפו, נוצרו ופורסמו על ידי אנשים שאינם גאוגרפיים במקצועם. בכך הרחיב את מעגל התצפיות והמהויות של חקר ולימוד המרחב והנוף.

כמו כן, במשך למעלה מעשר שנים תרם יורם תרומה חשובה בהכוונת התפתחות הגאוגרפיה במערכת החינוך בארץ, בהיותו חבר הוועדה העליונה של

רשימת פירסומים כרונולוגית

פרופ' יורם בר-גל

ספרים ומונוגרפיות

בר-גל, י' 1975. שימושי קרקע חקלאיים במושבות קטנות (במבט גיאוגרפי אזורי). עבודת דוקטורט בהדרכת יהודה קרמון, האוניברסיטה העברית ירושלים.

בר-גל, י' וא' סופר (עורכים). 1976. אופקים בגאוגרפיה, תמורות בכפרי המיעוטים בישראל. הוצאת החוג לגאוגרפיה אוניברסיטת חיפה.

Bar-Gal, Y., and A. Soffer. 1981. *Geographical Changes in the Traditional Arab Village in Northern Israel*. Center for Middle Eastern and Islamic Studies, University of Durham.

Bar-Gal, Y. 1991. *The Good and the Bad: A Hundred Years of Zionist Images in Geography Textbooks*. QMW Research Paper in Geography, University of London.

בר-גל, י' 1993. מולדת וגאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני. עם-עובד.

בר-גל, י' 1999. סוכנת תעמולה ארץ ישראלית: הקק"ל 1924-1947. זמורה ביתן ואוניברסיטת חיפה.

Bar-Gal, Y. 2003. *Propaganda and Zionist Education*. The Jewish National Fund, University of Rochester Press.

בר-גל, י' 2003. מי שחלם - נתן שלם ויומניו. הוצאה לאור של משרד הביטחון, תל-אביב.

בר-גל, י' ואחרים (עורכים). 2004. מחקרי ארץ ישראל - ספר אביאל רון. החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה.

בר-גל, י' ומ' ענבר (עורכים). 2005. מאזור לסביבה - ארבעים שנות גאוגרפיה באוניברסיטת חיפה, החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה.

מאמרים בכתבי עת מדעיים ופרקים בספרים

בר-גל, י' 1975. לשאלת אופיים החקלאי של אזורים בישראל. *מרחבים*, ב', 82-88.

בר-גל, י' 1975. על אזוריות שימושי קרקע חקלאיים סביב יישוב חקלאי. *מחקרים בגאוגרפיה של ארץ ישראל*, ט', 101-88.

בר-גל, י' 1975. המושב השיתופי, פרק בגאוגרפיה חברתית. *אופקים בגאוגרפיה*, א', 71-80.

Bar-Gal, Y. 1975. Changes in the structure of minority villages in Israel. *Sociologia Ruralis*, 15, 173-188.

בר-גל, י' 1975. על שתי תמורות בישובי מיעוטים במישור החוף הצפוני. בתוך: מ' ידעיה וא' סופר (עורכים), *מישור החוף הצפוני, מחקרים גאוגרפיים, במערבו של גליל*. 17-30.

בר-גל, י' 1975. התארגנות ושירותים בישוב הכפרי. בתוך: מ' ידעיה וא' סופר (עורכים), *מישור החוף הצפוני, מחקרים גאוגרפיים, במערבו של גליל*, 47-60.

- בר-גל, י' 1976. תיעוש הקיבוצים כתהליך דיפוזיוני. *בקיבוץ*, 3, 221-237.
- Bar-Gal, Y., and A. Soffer. 1976. Urban elements in non-Jewish villages in North Israel. in: D.H.K. Amiran and Y. Ben Arie (eds.), *Geography in Israel*, 257-296.
- בר-גל, י' 1977. השפעת מערכת קבלת החלטות על פעילות חקלאית בישראל. *אופקים בגאוגרפיה*, 3, 85-97.
- בר-גל, י' 1979. תפיסת מפת ישראל על-ידי תלמידים וסטודנטים. *עיונים בחינוך*, 22, 125-140.
- בר-גל, י' 1979. שיקולים מנחים בחיבור ספרי לימוד בגיאוגרפיה חבלית ונושאת. *עיונים בחינוך*, 22, 107-116.
- Bar-Gal, Y. 1979. Perception of borders in a changing territory: The case of Israel. *Journal of Geography*, 78, 273-276.
- Bar-Gal, Y., and A. Soffer. 1979. Spontaneous urbanization in non-Jewish settlement in Israel. in: J. Beaujeu-Garnier and S. Reichman (eds.), *Urbanization Contemporarie et Justice Social*, 263-276, National Council for Research and Development, Jerusalem.
- Bar-Gal, Y. 1980. Dimensions of time and space in cooperative agricultural organizations in non-Jewish villages in Israel. *Middle Eastern Studies*, 16, 236-245.
- Bar-Gal, Y. 1980. The image of environment and mental maps in rural areas: the case of a kibbutz in Israel. *Human Ecology*, 8, 277-283.
- בר-גל, י' וא' סופר. 1980. על מגמות באוכלוסיית המיעוטים בגליל והשלכותיהם התיכנוניות. *עיר ואיזור*, 4, 64-66.
- Bar-Gal, Y. 1981. Comments on the seasonal variation of birth rates in Israel. *Geographical Research Forum*, 3, 54-56.
- בר-גל, י' 1981. הספרות והגיאוגרפיה. בתוך: א' שחר (עורך), *מבנה הדעת בגיאוגרפיה ומשמעותם החינוכית*, 60-68, האוניברסיטה העברית ירושלים ומשרד החינוך.
- בר-גל, י' 1982. חוויית הנוף העירוני מיפו דרך אחוזת בית לתל-אביב. *אופקים בגאוגרפיה*, 5, 73-80.
- Bar-Gal, Y. 1982. Ruralization rate and migration balance under core/periphery conditions – the Israeli case. *GeoJournal*, 6, 165-172.
- Bar-Gal, Y. 1983. Villages under urban siege. *Ekistics*, 50, 9-13.
- בר-גל, י' 1983. שני רחובות שני עולמות. *אופקים בגאוגרפיה*, 8, 57-69.
- בר-גל, י' וי' שמאי. 1983. ביצות עמק יזרעאל, מיתוס ומציאות. *קתדרה*, 27, 163-174.
- בר-גל, י' 1983. עמק יזרעאל וביצותיו. *קתדרה*, 30, 185-195.
- בר-גל, י' 1983. תכנון גנים לאומיים ושמורות טבע בגליל. בתוך: א' שמואלי ואחרים (עורכים), *ארצות הגליל*, 639-846, אוניברסיטת חיפה ומשרד הביטחון.
- בר-גל, י' 1983. חידת הביצות בעמק יזרעאל. *קתדרה*, 32, 198-201.
- Bar-Gal, Y. 1984. The Birth Panges of a City. in: C. S. Yadav (ed.), *Perceptual and Cognitive Image of the City*, 409-420, New Delhi, Concept Publishing.

- Bar-Gal, Y. 1984. The subjective significance of the landscape of Tsfat - Israel's city of the Kabala. *Folklore*, 95, 245-250.
- Bar-Gal, Y., and A. Soffer. 1985. Planned sedentarization of Bedouin in Israel. *Geoforum*, 16, 425-428.
- Bar-Gal, Y. 1985. The Shtetl, the Jewish Small Town in Eastern Europe. *Journal of Cultural Geography*, 5, 17-29.
- Bar-Gal, Y. 1985. Urbanization in Israel. by E. Efrat, *Applied Geography*, 5, 173.
- בר-גל, י' 1986. חדירה והתנחלות של ערבים בנצרת עילית - עדויות ראשונות. בתוך: א' סופר (עורך), *דפוסי מגורים והגירה פנימית בקרב ערביי ישראל*, 51-64, מונוגרפיה בחקר המז"ה, אוניברסיטת חיפה.
- בר-גל, י' 1987. הסיור הלימודי והפעלתו - ניסוי ומסקנות. בתוך: א' לוי ומ' זילברשטיין (עורכים), *הלכה ומעשה בתכנון לימודים*, ספר 5, 89-97.
- Bar-Gal, Y. 1987. Social pluralism and the urban fringe: The Israeli case. in: C. S. Yadav (ed.), *Perspectives in Urban Geography*, 9, 41-53, Concept Publishing Company, New Delhi.
- Shamai, S., and Y. Bar-Gal. 1987. The swamps of the Jezrael valley: A Struggle over the Myth. *Sociologia Internationalis*, 25, 193-206.
- Bar-Gal, Y. 1987. The aims and problems of geography teaching in Israel. in: H. Haubrich (ed.), *International Trends in Geographical Education*, 171-180, I.G.U. Commission of Geog. Education, Freiburg.
- Bar-Gal, Y. 1989. Naming City Streets - A chapter in the history of Tel-Aviv, 1909-1947. *Contemporary Jewry*, 10, 40-49.
- Bar-Gal, Y. 1989. Rural Geography. by M. Pacion, *Geograph Research Fourm*, 9, 183-184, London: Harper and Row.
- בר-גל, י' 1988. שמות לרחובות תל-אביב, פרק בהיסטוריה תרבותית עירונית. *קתדרה*, 47, 118-131.
- Bar-Gal, Y. 1989. Cultural-geographical aspects of street names in the towns of Israel. *Names*, 37, 329-344.
- בר-גל, י' 1991. מאה שנות הוראת גיאוגרפיה בארץ - הארות. *אופקים בגאוגרפיה*, 32, 17-27.
- בר-גל, י' 1992. הסמלה פוליטית במרחב עירוני: שמות רחובות בישראל. *אופקים בגאוגרפיה*, 33-34, 119-132.
- בר-גל, י' 1992. על מחקר גיאוגרפי-עירוני חלוצי: חיפה, של יצחק שטנר, 1937. *אופקים בגאוגרפיה*, 33-34, 133-140.
- Bar-Gal, Y. 1993. The popularization of geographical education in Israel. *Frankfurter Beiträge zur Didaktik der Geographie*, 12, 11-22
- Bar-Gal, Y. 1993. Geography teaching in Israel: A Retrospective View. *Journal of Geography*, 92, 64-69.
- Bar-Gal, Y. 1993. Boundaries as a topic in geographic education: The case of Israel. *Political Geography*, 12, 421-437.
- בר-גל, י' 1993. מהלכים לקראת סטאנדרטיזציה בינלאומית של החינוך הגיאוגרפי. *אופקים בגאוגרפיה*, 37-38, 61-89.

- Bar-Gal, Y. 1994. The image of the "Palestinian" in geography textbooks in Israel. *Journal of Geography*, 93, 224-234.
- Bar-Gal, Y. 1996. Ideological Propaganda in Maps and Geographical Education. in: J. van der Schee and H. Trimp (eds.), *Innovation in Geographical Education*, 67-79, Netherlands Geographical Studies, IGU, Commission on Geographical Education, Hague.
- Bar-Gal, Y. 1997. Ideologische propaganda op Kaarten. *Geografie Educatief*, 6, 8-9.
- Bar-Gal, Y. 1998. Values and Ideology in the Descriptions of Jerusalem in Geography Schoolbooks: The Israeli Case. *International Research in Environmental Education*, 7, 151-157.
- Bar-Gal, Y., and M. Azaryau. 1998. Israeli Cemeteries and Jewish Tradition: Two Cases. in: H. Brodsky (ed.), *Visions of Land and Community*, University Press of Maryland.
- בר-גל, י' ומ' עזריהו. 1998. על המפה. בתוך: ד' טרטקובר (עורך), *טיול בארץ*, 43-55, מוזיאון ארץ ישראל.
- בר-גל, י' 1999. על זקני השבט, הממשיכים והחדשים בגיאוגרפיה הישראלית. *אופקים בגאוגרפיה*, 51, 7-39.
- בר-גל, י' 1999. הקצה הגלוי של הקרחון. *אופקים בגאוגרפיה*, 51, 73-80.
- בר-גל, י' 1999. בולי הקק"ל פרק בעיצוב מכשיר תעמולה. *כיוונים חדשים*, 1, 131-160.
- Bar-Gal, Y. 2000. Values and Ideology in Place Descriptions in Geography Schoolbooks: The Israeli Case. *Erdkunde*, 54, 168-176.
- Bar-Gal, Y. 2000. German Antecedents of the Department of Geography at the Hebrew University of Jerusalem: Historical Perspective. *Geographische Zeitschrift*, 88, 112-123.
- Bar-Gal, Y. 2003. The Blue Box and the Propaganda maps of the JNF. *Israel Studies*, 8, 1-19.
- Bar-Gal, Y. 2003. Early Israeli Geographers. in: *Encyclopedia of Geography*, Spectrum Akademischer Verlag, Heidelberg.
- Bar-Gal, Y. 2004. From Berlin to Jerusalem : David Amiran and the Atlas of Israel. *Erdkunde*, 58, 31-42.
- Bar-Gal, Y. 2004. Educators or Scientists: The Making of the Geography Department at the Hebrew University of Jerusalem. in: J. O. Maos, M. Inbar and D. F. Shmueli (eds.) *Contemporary Israeli Geography*, 397-401, Special Issue of *Horizons in Geography*, 60-61.
- Bar-Gal, Y., and B. Bar-Gal. 2004. Following the IGU Conference, Barnaul, Russia, summer 2003. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 13, 374-379.
- Bar-Gal, Y. 2004. Unity-Transformation-Unity-Dissolution, Metamorphoses in the Country's landscape. in: A. Ayal (ed.), *Our landscape, Notes on Landscape painting in Israel*, 29-34, The Art Gallery, Haifa University, Haifa.
- בר-גל, י' 2005. כבר שמעתי שדנים עליך בסנט: החלטות במיסוד הגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית 1927-1949. בתוך: ח' לבסקי (עורכת), *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים*, כרך ב', 411-442, מאגנס.

בר-גל, י' 2005. מבט אישי ואימפרסיוניסטי על ארבעים שנות המחלקה לגאוגרפיה 1965-2005. בתוך: י' בר-גל ומ' ענבר (עורכים), מאזור לסביבה - ארבעים שנות מחקר גאוגרפי באוניברסיטת חיפה, 11-47, החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה.

Bar-Gal, Y., and B. Bar-Gal. 2005. A City's Cultural Symbols and Segregation: The Case of Haifa Israel. in: J. Lidstone (ed.), *Cultural Issues of Our Time*, Cambridge University Press.

Blumen, O., and Y. Bar-Gal. 2006. The academic conference and the status of women: The annual meetings of the Israeli Geographical Society. *The Professional Geographer*, 58(3), 344-358.

Bar-Gal, Y., and B. Bar-Gal. 2008. The Grasp of Spatial Concepts by Jewish and Arab Children: A Case Study in Israel. in: R. Gerber and M. Robertson (eds.) *Children's Life worlds: Locating Indigenous Voices*, Nova Science Publishers, New York, New York.

Bar-Gal, Y., and B. Bar-Gal. 2008. To tie the cords between the People and the Land: Geography Education in Israel. *Israel Studies*, 13, 44-67.

בר-גל, י' 2009. המפה כמודל. פרוטוקולאז', אסופת מאמרים מתוך כתב העת המקוון: היסטוריה ותיאוריה הפרוטוקולים, 65-87.

Bar-Gal, Y. 2009. From European oasis to downtown New-York: the images of Tel-Aviv in school textbooks. *Israel Studies*, 14, 21-37.

בר-גל, י' 2009. "מחזון הרצלייני ליפהייה הנרדמת" - דימויי חיפה בספרי לימוד עבריים. אופקים בגאוגרפיה, 73-74, 115-141.

ספרי לימוד ותוכניות לימודים בגאוגרפיה

בר-גל, י' 1977. גיאוגרפיה של החקלאות. משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' 1977. גיאוגרפיה של מערב אפריקה. משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' 1979. ארצות הים התיכון באירופה. משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' 1979. ברית המועצות פרקים גיאוגרפיים. עם עובד, תל-אביב.

בר-גל, י' 1981. גיאוגרפיה של אמריקה הדרומית. משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' 1983. פרקים בגיאוגרפיה של החרושת. עם עובד, תל-אביב.

בר-גל, י' (עורך) 1984. גיאוגרפיה של סין. מרכזי למידה, משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' ונ' קליאוט. 1986. פרקים בגיאוגרפיה של ארצות הברית. משרד החינוך, וגסטליט, חיפה.

בר-גל, י' 1989. פרקים בגיאוגרפיה של החקלאות. משרד החינוך, המרכז לתוכניות לימודים.

בר-גל, י' 1992. אפריקה המשוונת והטרופית, פרקים גיאוגרפיים. עם עובד, תל-אביב.

הרהורים על זהות טריטוריאלית: מבט למקורות היהודיים

יוסף שלהב

המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר-אילן

המאמר דן בזיקה בין עם וארץ כשאלה בסיסית בגאוגרפיה פוליטית. העיסוק בתחום זה אינו נוגע בתכנים אובייקטיביים אלא בזהויות ותודעה סובייקטיביות. "עם" איננו יש אובייקטיבי, אלא אנשים שיש להם תודעה של זהות משותפת, היוצרת תחושת זיקה ושייכות סובייקטיבית. כך גם זיקת עם לארצו, אינה מעוגנת בניסוחים פורמליים. כמו זהות הסובייקטיבית היוצרת עם, הזיקה הטריטוריאלית היא חלק ממרכיבי זהות עמוקים של היסטוריה, תרבות, דת ואמונות משותפות שאתרים, מקומות ונופים משולבים בהם. הזיקה הטריטוריאלית של העם היהודי לארץ ישראל, ושימורה כחלק מזהותו, יחודיים באופיים בכך שהתפתחו לא כזיקה טבעית של עם היושב על אדמתו, אלא כזיקה ייעודית של עם לארצו הייעודה. הדיסוננס בין שתי ההתפתחויות האמורות והטיפול במשמעויותיו התרבותיות, הפוליטיות והחינוכיות הוא מוקד המאמר.

מילות מפתח: זהות טריטוריאלית, זיקה ייעודית, קדושת הארץ, ריבונות, איקונוגרפיה.

האדם כ"אחר": ייצוגיות ואי-ייצוגיות בתמונת הנוף

אורנה בלומן

החוג לשירותי אנוש, אוניברסיטת חיפה

מאמר זה מתייחס להשלכות של חשיבה בצמדי ניגודים שהיא מיסודות הגאוגרפיה המודרנית, על קריאת הנוף. כמושג יסודי בגאוגרפיה, הנוף הוא אתר חשוב, בו הצמד טבעי-פיזי – תרבותי-אנושי בא לביטוי מובהק. במאמר זה נבחן מקומו של האדם בנוף, בעיקר בנוף העירוני השגרת, הלא-מונומנטלי. הטענה היא שתפיסת הנוף בגאוגרפיה, המעמידה את האדם בצד ה"תרבותי-אנושי" של הנוף, מתייחסת אליו כמעצב של הנוף או כקורא אותו, אבל כמעט איננה מתייחסת למשמעות של הנראות שלו – נוכחותו ופעילותו – בתוך תמונת הנוף עצמה. במאמר תובהר טענה זו בעזרת סקירה קצרה של המשגת הנוף בגאוגרפיה. בהמשך יוסבר כיצד השגרה היום-יומית של "ללכת לעבודה" מעצבת את הנוף העירוני הרגיל, וכיצד הנראות של אנשים ופעילותם בנוף מעניקה משמעויות שונות לאותו נוף חומרי עצמו. לשם הדגמת הטענה נבחן את הנוף הצפוף של הבוקר העירוני בישראל, שבו דתיים-חרדים וחילונים-מודרנים נפגשים כשהם "הולכים לעבודה".

מילות מפתח: נוף, גאוגרפיה, חשיבה בינארית, עבודה, חרדים, מודרנים.

כאשר המשכיל היהודי פגש את המדען הגרמני: כיצד התוודעה יהדות מזרח אירופה לאלכסנדר פון הומבולט

אלה באואר

החוג לתולדות ישראל, אוניברסיטת חיפה והחוג לתקשורת וקולנוע, מכללת סמינר הקיבוצים

כל המעיין בגיליונות העיתונות העברית שהופיעה במחצית השנייה של המאה ה-19 במערב אירופה ובמזרחה, אינו יכול שלא להבחין כי שמו של אלכסנדר פון הומבולט, הנחשב לאבי הגאוגרפיה המודרנית, הופיע במדורי "ידיעות הטבע" של אותם עיתונים ו"כתבי עתים" בתדירות גבוהה למדי, באופן שיצר הבדל ברור בינו לבין משכילים אחרים בני זמנו. המתווך שבאמצעותו התוודעו הקוראים העבריים לפון הומבולט היה חיים זליג סלונימסקי, העורך והמייסד של כתב העת *הצפירה*, אחד ממניחי היסודות לכתיבה מדעית פופולרית בשפה העברית. לצד האזכורים הרבים להומבולט, למחקריו ולמסעותיו בעיתון *הצפירה* ובכתבי עת נוספים, פרסם סלונימסקי בשנת 1858 את הספר *אות הזכרון* שהוקדש להומבולט ולהישגיו המחקריים. המאמר מנסה להבין מה היו הסיבות לכך שסלונימסקי מצא לנכון להציג את הומבולט לפני קוראי העברית, מדוע היה לו חשוב לייחד את הומבולט ופעילויותיו, ומדוע חשב שגישתו המחקרית של הומבולט הולמת את ערכי החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה ולא תערער את עולמם.

מילות מפתח: חיים זליג סלונימסקי, אלכסנדר פון הומבולט, עיתונות עברית במאה ה-19, כתיבה מדעית פופולרית בעברית במאה ה-19.

“שדות הקברים” – על בתי העלמין של עין חרוד

יורם בר-גל

החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה

המאמר בוחן את שני בתי העלמין שבקיבוץ עין חרוד (מאוחד) על רקע ההיסטוריה היישובית. בית העלמין הישן ליד הגלבוץ נפתח סמוך להקמת הקיבוץ. בעקבות הרצחו של חיים שטורמן בשנת 1938, נפתח בית עלמין חדש צמוד לחצר המשק. המאמר מראה את התפתחות הנוף של שני בתי העלמין בהשפעת התכנון ואירועים היסטוריים שונים שהביאו למעבר ממעמדם השולי למעמד מרכזי בחיי הקהילה.

כמו כן מנסה המאמר לבחון את אחד העקרונות החשובים של הקיבוץ כקהילה סוציאליסטית שחרטה על דגלה את ערך השיוויוניות בין בני האדם. מתוך מיפוי המצבות שהוקמו בין השנים 1921–2010 נראה, כי כמו “בחיים הארציים” הניסיון לשמור על ערך השיוויוניות בעין חרוד (מאוחד) אינו דוגמטי וחד-משמעי. בית העלמין משקף היטב את הבידול החברתי בו נקטו חברי הקיבוץ. כאשר בידלו את עצמם מהוריהם. עוד נמצא כי חברים יוצאי דופן, שזכו בחייהם להערכה ולתהילה ברמה הארצית, ההתייחסות של הקיבוץ אל מותם וקבריהם, היתה שונה מזו של “חבר מהשורה”.

מילות מפתח: בית קברות, קיבוץ, עין חרוד, גאוגרפיה תרבותית, בידול חברתי.

המרחב הארצישראלי בשירת ציון: משנתו הגאופוליטית של ז'בוטינסקי בראי שירתו

ניקולא יוזגוף-אורבך

החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה

חשיבות רבה נודעה לפעילותו הפוליטית-מדינית של ז'בוטינסקי בתולדות הציונות ובקורותיו של העם היהודי בעת החדשה ובכלל. למעשה, כה רבה היתה חשיבותו הפוליטית עד כי זו האחרונה גימדה, שלא בצדק, את פועלו במישור התרבותי – ובייחוד בתחום השירה, הפרוזה ומלאכת התרגום. לאחרונה, החלו חוקרים ברחבי הארץ לגלות מחדש¹ את כתביו הספרותיים של ז'בוטינסקי, אך דומה כי עד כה טרם עסקו² בבחינת הקשרים שבין שירתו של ז'בוטינסקי למשנתו הגאופוליטית בהתייחס לגבולותיה של ארץ ישראל ולערביי הארץ, ובהתייחס למורכבות היחסים בין הרוויזיוניסטים והבית"רים למפלגות הפועלים הציוניות וההסתדרות הציונית. מאמר זה בוחן את השתקפות משנתו הגאופוליטית של ז'בוטינסקי כפי שבאה לידי ביטוי בשירת ציון ובהמונחים הפוליטיים שכתב בין השנים 1898–1938 ומתחקה אחר הגאוגרפיה הארצישראלית ששרטט ז'בוטינסקי המשורר בשיריו. נמצא כי ז'בוטינסקי גייס את שירתו למען התוויית גבולות הארץ ודרכה ביטא את שאיפותיו להרחבת הטריטוריה של המדינה המיועדת – גם בעבר הירדן המזרחי. כמו כן, באמצעות שיריו ביטא המשורר את יחסו הדו-ערכי לשמאל הציוני ולהגמוניית השמאל על מוסדות היישוב ועל ההתיישבות העברית בארץ.

מילות מפתח: ז'בוטינסקי, בית"ר, שירת-ציון, גבולות, שירה, עבר הירדן המזרחי.

"הסתכל בקנקן ולא בתוכו"... לדרכי העיצוב של גיבורי הפנטסיה

המדע הבדיוני

גליה שנברג

החוג להומניסטיקה, מכללת גורדון לחינוך

לכאורה סיפור בדוי הוא כשאר כל סיפורי עתידות ובאמת אמת הוא עד הנה, ש"י עגנון

הפנטסיה והמדע הבדיוני הם ז'אנרים ספרותיים הכרוכים זה בזה. שניהם מנסים לכונן עולם שונה מעולם המציאות המוכר לנו בחיי היום יום. כדי ליצור את ההזרה הספרותית הם מאתגרים את חוקי המדע המודרני, ולכן העולם הבדיוני מתואר בהם בפירוט רב. הקסם שז'אנרים אלה מהלכים על קהלם, נובע, מהעיצוב הוויזואלי של המרחב והדמויות הפועלות בו. בפנטסיה אפשרויות העיצוב הן אינסופיות (תקופות היסטוריות, למשל), ואילו במדע הבדיוני ניכר מאמץ עיצובי הקשור לדימויים מודרניסטיים – קו נקי, צורות פשוטות, צבעים אחידים וכדומה. ואולם חשיבותה של האסטרטגיה העיצובית אינה מתמצה רק בהיותה תחבולה ספרותית, אלא בכך שהיא אף גורמת לשינוי בעיצוב המציאות הממשית בהיותם סימולקרות (על פי בודריאר); המצאות שונות ש"ניבאו" סופרי המדע הבדיוני (צללית, טלפונים סלולריים וכו') הפכו למציאות ממשית, ובעקבות ספרי וסרטי פנטסיה מיוצרים צעצועים, בגדים, רהיטים ומכונות ממשיים (למשל, משקפי הארי פוטר, שמפו של מלך האריות, סנדלי בת הים הקטנה).

בבחינה השוואתית של שני הז'אנרים האלה עולה דמיון מפתיע בכל הנוגע לעיצוב אופיים ועולמם הנפשי של הגיבורים המרכזיים, שהם אכן גיבורים ולא רק דמויות ספרותיות רגילות, כי פעמים רבות עליהם מוטל גורלו של העולם כולו. הדבר מפתיע, משום שעיצוב הופעתם, לבושם, נסיבות חייהם, חינוכם, ועולמם החיצוני של הגיבורים הללו שונה בתכלית השינוי. מהשוואה בין הארי פוטר (של ג'ק רולינג) לאנדר (של אורסון סקוט קארד) נראה, שלמרות ההבדלים העמוקים בעיצוב החיצוני של הגיבורים והעולם בו הם פועלים, קיים דמיון רב בעולמם הפנימי. מכאן, הייחוד של הגיבורים הללו בעיני קהל הקוראים (או הצופים) קשור יותר לעיצוב החיצוני מאשר לפנימי.

מילות מפתח: פנטסיה, מדע בדיוני, עיצוב ויזואלי בספרות, סימולקרה, אלימות סמלית, הנמקה מדעית, קסם, "הארי פוטר", "המשחק של אנדר".

תמונות ואיורים בספרי הלימוד למולדת ולגאוגרפיה ביישוב של ימי המנדט ובמדינת ישראל

יובל דרור

בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב

המאמר עוסק בתמונות ובאיורים שבספרי המולדת והגאוגרפיה של תקופת היישוב שמצא וניתח יורם בר-גל בספרו *מולדת וגאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני* (1993) – בהשוואה ל-13 ספרי הלימוד הנפוצים ביותר המשמשים בשני העשורים האחרונים של מדינת ישראל בלימודי החברה, הגאוגרפיה ו"ארץ ישראל". בספרים הללו נותחו התמונות והאיורים מבחינת תרומתם ה"ויזואלית" לחינוך הציוני.

המאמר פותח בסקירת התאוריה של אנדרסון לגבי *קהילות מדומיינות* (1999[1991]) כנקודת המוצא, ולאחריו בא החלק המתודולוגי שבו מוצגות השיטות הוויזואליות המשולבות "סמיוולוגיה" ו"איקונוולוגיה" שיש בהן ניתוח כמותי ואיכותי כאחד. ממצאי המחקר לגבי תקופת היישוב מובאים בקצרה, תוך כדי מיונם לכשמונה קטגוריות של תכנים לאומיים (יישובים; אתרים; האדם במאבקו בטבע; מקצועות מועדפים; גבולות הארץ ותקופות של פריחה לאומית; מנהיגים לאומיים; קבוצות אתניות ספרדיות ואשכנזיות; "האחר" [הערבים]), ולשמונה קטגוריות של אמצעים צורניים-גאוגרפיים (מפות; נתונים סטטיסטיים; דיאגרמות ואיורים; מונחים גאוגרפיים; נופים; צומח וחי; נושאים גאוגרפיים אינטגרטיביים; טקסטים וכתוביות נלווים). עיקר המאמר מוקדש להשוואה בין ספרי הלימוד דאז ובעשורים האחרונים, על ידי הבאת עשר השוואות מדגימות ומפורטות בין שתי התקופות על פי הקטגוריות שלעיל. לסיכום: הממצאים הוויזואליים מאשררים את אלו הטקסטואליים של בר-גל (ושל שנל [2002] לאחריו) באשר להמשכיות "המולדת והגאוגרפיה המגויסת" מתקופת המנדט בשני העשורים הראשונים למדינה, ומעבר הדרגתי אך גובר משנות השבעים ואילך ללימוד אקדמי-דיסציפלינרי של מדע הגאוגרפיה.

מילות מפתח: ספרי לימוד, "מולדת", גאוגרפיה, לימודי חברה, היישוב, מדינת ישראל, ניתוח ויזואלי, "סמיוולוגיה", "איקונוולוגיה", לאומיות, חינוך ציוני.

פנטסיה ומציאות: יוזמות בפיתוח ארץ ישראל החל מ-1904

ארנון סופר

ראש קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה¹

המפעל הציוני בראשיתו היה בבחינת פנטסיה, רעיון הזוי. אבל בסופו של דבר הוא הצליח – במידה רבה בזכות כמה וכמה פנטסיונרים שחלמו, דמיינו וגם מימשו את חלומם. מאמר זה מצייר בקצרה שלושה מהם. האחד הוא פנחס רוטנברג, שהגה ויזם את מפעל החשמל ואת התוכנית לניצול המים באגן הירדן (1920). השני הוא חלוץ התעשייה המודרנית בארץ ישראל נחום וילבוש (וילבושביץ), שייסד את מפעל "עתיד" ולימים את "שמן" בחיפה, לא לפני שניסה להקים תשלובת ייצור שמנים גדולה בנמל עצמאי משלו בקיסריה, אך נדחה על ידי הבריטים. האחרון הוא משה נובומייסקי, שהקים את מפעלי האשלג בים המלח. בזכותו השתנה אזור מדברי זה והפך לחבל התיישבות ותיעוש חשוב. היכן הם אנשי החזון ב-2010 שיצעידו את ישראל קדימה כמו שעשו נפילים אלה?

מילות מפתח: פנטסיה, תעשייה, ארץ ישראל, מפעל החשמל, מפעל שמן, מפעלי האשלג.

השילוש הבלתי קדוש של תכנון מוסדי, תקדימים מערביים ואידאולוגיה

הדס שדר

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון והאקדמיה לעיצוב ולחינוך ויצ"ו, חיפה

תכנון הערים החדשות בארץ נעשה על ידי המדינה. אגף התכנון, ובהמשך אגף השיכון שגדל להיות משרד השיכון – העסיקו את המתכננים. הבנייה בפועל של בתי המגורים ומוסדות הציבור נעשתה באמצעות השיכון הציבורי הממלכתי. בחסות המטרה הישירה והמוצהרת של הספקת קורת גג, נבנו שכונות וערים חדשות, שתכנון טמן מטרות נוספות, כגון "כיבוש השממה", יצירת "יהודי חדש" ומיזוג גלויות. המטרות, הסמויות לעתים, נוצקו בתכנון באמצעות תהליך פתלתל, שעיקרו הסתמכות על תקדימים תכנוניים שמקורם בעולם המערבי, ובפרט בארצות אירופה המרכזית והמערבית. באמצעות התכנון לאור התקדימים ה"נבחרים" ביטאו המתכננים תכנים אידאולוגיים שיושמו הר כגיגית על המרחב הפיזי בארץ.

המאמר משרטט משולש של שלוש צלעות: תכנון ישראלי, תכנון אירופי-אמריקני-תקדימי ואידאולוגיה. במאמר נטען כי תכנים אידאולוגיים עמדו לנגד עיניהם של המתכננים. אידאולוגיה מדינית או חברתית, גלויה או סמויה, התוותה את "בחירתו" של התקדים, או את הישרדותו של הדגם התכנוני לאורך השנים. אידאולוגיה זו היא חלק בלתי נפרד מהבנת התפתחותו של התכנון הציבורי ושל הערים החדשות בישראל.

מילות מפתח: תכנון פיזי, רקמה אורבנית, שיכון ציבורי, אידאולוגיה, תקדימים.

שלטים וכרזות כמעצבי מרחב תרבות: נוסטלגיה מול עבר נוכח

עיריית עמית-כהן ויוסף שלהב

המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר אילן

כרזת רחוב ושלט חוצות הם מכשיר רטורי העוסק בהצרנת רעיונות, שנועדו להשפיע על דעת הקהל המתבונן בהם או הנקלע לסביבתם ומשמש להפצתן. תפקידם רב ההשפעה מנוגד לכאורה לעממיותם. אלה הם פרטי תרבות יום-יומיים, שכיחים, נפוצים במרחב ובמרבית המקרים זמניים. מטרת מאמר זה לאפיין כרזות ושלטים המוצבים בשני מרחבים גאוגרפיים שונים זה מזה; לנתח את סימניהם הגרפיים ואת דרכם לבטא רעיונות, גישות ותפיסות חברתיות, ולהציג הן את השפעת הסביבה הגאוגרפית, הפיזית והחברתית על האלמנטים הצורניים המרכיבים אותם והן את השתקפות הסביבה והחברה באלמנטים אלה.

מילות מפתח: שלט רחוב, כרזה, נוף עממי, סמלים, סימנים.

בין שתי ערים: על שימור (או אי-שימור) המורשת הבנוייה הוורנקולרית בטבריה (1948–2005)

קרן לוי
מכללת אוהלו בקצרין

מאמר זה עוסק בבעייתיות בשימור מורשת בנוייה ורנקולרית ("אדריכלות ללא אדריכלים") בעיר טבריה בין השנים 1948–2005. הכוונה היא לבתי מגורים הבנויים מאבן בזלת מההתקופה העות'מנית ומתקופת המנדט. במאמר מובאים שלושה מקרים כדי להדגים זאת: הרס העיר העתיקה העות'מנית במלחמת העצמאות ומיד לאחריה, "ניקוי" המתחם ההרוס של העיר העתיקה כעשרים שנה אחר כך שבמהלכו נהרסו מבנים ששרדו, לצורך הקמת בתי מלון גדולים, והזנחה מתמשכת של בתי מגורים מאבן בזלת שנבנו בתקופת המנדט מחוץ לחומה. בעוד שאפשר להסביר את הרס העיר העתיקה לאחר מלחמת העצמאות במגוון סיבות ששררו אז, קשה להבין כיצד לאחר עשרים שנה "נוקה" השטח כולו לטובת בתי המלון, תוך הרס מבנים ורנקולריים ששרדו ושהיו בעלי ערך מורשתי, גם כאשר התנאים שהובילו להרס המתחם במלחמת העצמאות השתנו. לגבי המבנים שמחוץ לחומה, התהייה גדולה עוד יותר. היה אפשר לצפות שהמבנים שנבנו מחוץ לחומה יזכו ליחס טוב יותר, ולו רק בגלל היותם שריד של ראשית המודרניזציה בטבריה, אנטיזה מסוימת ליישוב הישן, תרתי משמע, שבין חומות העיר העות'מנית. אולם גם במקרה של הבנייה הייחודית שמחוץ לחומות, לא היתה הכרה של "האדם במקום" בחשיבותה וערכה של הבנייה הוורנקולרית.

נמצא שגורמים משותפים הביאו לכך שלא היה שימור של המורשת הבנוייה הוורנקולרית מההתקופה העות'מנית ומתקופת המנדט, למרות השוני בין המקרים. הגורמים הללו הם: היעדר הערכה לבנייה ורנקולרית, פריפריאליות של טבריה ותפיסת המושג "עיר תיירותית". הגורמים הללו קיימים עד היום ומעמידים בסכנה את המבנים הוורנקולריים הייחודיים לטבריה.

מלות מפתח: מורשת בנוייה, בנייה ורנקולרית, טבריה.

מרחבים מדומיינים כמצרך: הערות ביקורתיות על נראות ושקיפות בתיירות

חיים נוי

המכללה האקדמית ספיר בנגב

מאמר זה מבקש להאיר באור ביקורתי כמה מן ההיבטים הפחות ידועים ומוכרים בתעשייה המשגשגת של התיירות העולמית. גישות מופעיות (פרפורמטיביות) לחקר התיירות טוענות כי למאות מיליוני האנשים הלוקחים חלק בתיירות כתיירים, מציעה התיירות במות שמהן ניתן לראות ועליהן ניתן להראות. במות התיירות מאפשרות להתמיר הון כלכלי בהון תרבותי – עובדה קריטית ליקומה של בורגנות – תוך ניצול ומימוש זכויות תנועה, צפייה ונראות. אולם נקודת מבט מופעית אינה שלמה ללא מרכיב ביקורתי, המאפשר בחינה של מי שמועסקים בתעשיית התיירות ואשר אינם נמצאים על בימותיה הציבוריות ולמעשה אינם נראים כלל. גישות ביקורתיות לחקר התיירות ולחקר יחסי הנראות והאי-נראות בה החלו מתפתחות בשנים האחרונות, אל מול שדה מחקר שמרני למדי, המונע על ידי כוחות שוק חזקים במיוחד האופייניים לכלכלת התיירות. אולם ללא נקודת מבט ביקורתית, אי אפשר לעמוד על ההשלכות החמורות והמדכאות של עשייה משגשגת זו, שהיא חוד חנית בתהליכי גלובליזציה.

מילות מפתח: תיירות, מרחב, בורגנות, כוחות השוק, גישות ביקורתיות.

לי כל "גל נושא" מזפנת: על מתקני "רדאר" בירושלים ובכרמל בימי "המאבק" ותחילת מלחמת העצמאות¹

יהודה זיו

חוקר ארץ ישראל וחבר ועדת השמות הממשלתית ירושלים

בימי המאבק בשלטון המנדט הבריטי תקף הפלמ"ח, בין היתר, תחנות רדאר שסייעו באיתור ספינות מעפילים בעודן בלב-ים. ההתקפות הנועזות ביותר נערכו בליל 21 ביולי 1947 על תחנות הרדאר בכרמל הצרפתי שבמערב חיפה ומעל נשר – ובהודעה הרשמית, שהציגה את האחרונה כ"מתקן אלחוטי" בלבד, ראה אז היישוב היהודי מטבע הדברים הסוואה והתחמקות מהודאה בנזק האמיתי, שעיקרו היה מורלי.

פרופ' פראנק אוואנס, מקווין מרי קולג' בלונדון, הגיע ארצה בקיץ 1947 כחייל ביחידת "גל נושא אלחוטי 5" של חיל הקשר המלכותי. הרשת, שפרסה היחידה, פעלה על עקרון קו-ראייה וסיפקה קשר טלפון אלחוטי – בסיוע אנטנות צלחת, הדומות לאנטנות רדאר ולפיכך אף נחשבו כן! יחידה זו כללה ארבע פלגות: מתקן רדיו-טלפון בירושלים, בלב "אזור הביטחון ב" (שכונת רחביה) של אותה עת; ועוד שלושה מתקנים דומים – בצד גבעת הרדאר שליד מעלה-החמישה; בראש הר גריזים שמעל שכם, ליד מפקדת היחידה; ובראש גבעה על רכס הכרמל (גבעת האנטנה של היום). גם מתקן רדאר אחרון זה, שפוצץ בידי לוחמי הפלמ"ח שבועות אחדים לאחר בוא אוואנס ארצה, היה למעשה מתקן רדיו-טלפון אלחוטי.

מילות מפתח: המנדט הבריטי, פלמ"ח, הגנה, מעפילים, רדאר, רדיו-טלפון אלחוטי.

מע'אר - כפר מערות מהתקופה העות'מנית במישור החוף

אבי ששון

החוג ללימודי ארץ-ישראל - המכללה האקדמית אשקלון

הכפר מע'אר התייחד בזה שכולו היה בנוי מערות החצובות בסלע ששימשו למגורים אולם לא היה שונה מכפרים אחרים באזור מבחינת חומרי הבנייה הנוספים, סגנון בנייה, אורחות חיים, חקלאות ועוד. הכפר שנוסד במאה השש-עשרה, היה מיושב דרך קבע במשך כל התקופה העות'מנית. באמצע המאה התשע-עשרה נמנו בכפר כ-200 נפשות בכ-60-80 יחידות דיור, שנבנו על פני המדרון המזרחי, בחמש טרסות. ברוב הבתים היו לפחות שני קירות חצובים בסלע, ואחד מהם הוא, כמובן, הקיר המערבי הפונה אל המדרון. ייתכן שהבנאים ניצלו שכבות של חמרה פוסילית שנסחפו או שפינו את הקרקע מהן וניצלו את החלל שנוצר בעקבותיו.

הקמת כפר מערות שכולן בסגנון אחיד וגודל דומה מעידה בראש ובראשונה, על ארגון חברתי ברמה גבוהה. נראה כי היתה יד מכוונת לעניין, שאם לא כן היינו מוצאים בנייה צפופה וספונטנית, כפי שאנו מכירים בכפר הערבי המסורתי. ייתכן כי צורת מגורים זו, השפיעה בין השאר, גם על שכניהם, המתיישבים היהודיים בגדרה, שהראשונים בהם התגוררו במערות חצובות בסלע.

מילות מפתח: כורכר; מגורים במערות; מישור החוף; תקופה עות'מנית.

Chaikin Chair in Geostrategy
University of Haifa

Cultural Landscape Patterns

Editors:

Arnon Soffer, Jacob O. Maos, Ronit Cohen-Seffer

A collection of articles dedicated to

Prof. Yoram Bar-Gal

Among the original faculty members of the Department of
Geography and Environmental Studies at the University of
Haifa, celebrating forty-five years of his academic activity

1965-2010

July 2011

Reuven Chaikin Chair in Geostrategy, University of Haifa

This Chair is concerned with issues of national security that contain spatial expressions, such as natural resources and their distribution, population spread, physical infrastructure, and environmental elements. The Chair publishes position papers, offers consultation to senior decision makers, initiates research projects, holds study days and conferences, publishes books and scholarly works, and assists research students in the fields listed above. It likewise engages in the dissemination of these materials in high schools and academic institutions.

The Late Reuven Chaikin (1918-2004)

Reuven Chaikin was born in Tel Aviv, and became a senior partner in the Somekh-Chaikin accounting firm. He evinced deep interest in geography and geopolitics, and offered generous assistance in these areas to the University of Haifa.

May his memory be blessed.

Holder of the Reuven Chaikin Chair in Geostrategy: **Arnon Soffer**

Style Editor: **Ofra Perri**

Cartography Editor: **Noga Yoselevich**

Printed in Israel in July 2011

Printed by: a.a.a. print Ltd.

© All rights reserved to the Chaikin Chair in Geostrategy, University of Haifa.

ISBN 965-7437-27-8

<http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/>

Contents

Yosseph Shilhav Reflections on Territorial Identity	17
Orna Blumen (Non)Representation of the Human in the Landscape	31
Ela Bauer Jewish Scholar Meets German Scientist: How Eastern Jewish Society Came to Know Alexander von Humboldt	47
Yoram Bar-Gal The Cemeteries of Kibbutz Ein Harod	63
Nicola Yozgof Orbach National Boundaries and Space: The Geopolitical Doctrine of Jabotinsky as seen in his Poetry	93
Galia Shenberg Heroes in Fantasy and Science Fiction – “Look at the Jar and not at the Content...”	115
Yuval Dror Illustrations in Geography Textbooks during the Pre-Statehood Period and Contemporary Israel	134
Arnon Soffer Fantasy and Reality: Initiatives in the Development of the Land of Israel since 1904	151
Hadas Shadar The Unholy Trinity of Official Planning, Western Precedents and Ideology	161
Irit Amit-Cohen and Yosseph Shilhav Posters and Street Banners as Mirrors of Cultural Environments	183
Keren Levi A Tale of Two Cities: Conservation (or Non-Conservation) of Vernacular Heritage in Tiberias	204
Chaim Noy Imagined Spaces as Commodity: Some Critical Comments on (in)Visibility in Tourism	221
Yehuda Ziv “Radar” Stations in Jerusalem and Carmel on the Eve of the War of Independence	233
Avi Sasson Maghar - a Village of Caves from the Ottoman Period in the Coastal Plain	250

REFLECTIONS ON TERRITORIAL IDENTITY

Yosseph Shilhav

Department of Geography and Environment, Bar-Ilan University

This article deals with the territorial attachment between a nation and its land as a fundamental issue in political geography. This does not concern objective substances but rather subjective consciousness of bonds and attachments not rooted in judicial or legal formulations. The people's bond to their land derives from deep fundamental identities of history, culture, religion and beliefs that people do share, where sites, locations and landscapes are part of. The attachment of the Jewish people to the Land of Israel, and preserving it as a vital component of their national identity, are unique in the sense that they developed not merely as a 'natural' bond of people dwelling on their land, but rather as a sense of destiny and mission regarding a promised land. The multifaceted consequences of that uniqueness are dealt with in the article.

Keywords: territorial identity, destiny attachment, sanctity of the land, sovereignty, iconography.

(NON)REPRESENTATION OF THE HUMAN IN THE LANDSCAPE

Orna Blumen

Department of Human Services, University of Haifa

This paper considers the influence of binary thinking in geography on the reading of landscapes. The landscape, a fundamental geographical concept, is where the physical-human binary is most apparent. This is further emphasized in reading cultural landscapes as material representations of ideologies. By focusing on an ordinary urban landscape as a cultural construct, this article examines the place of *the human* in the comprehension of landscape. The main argument is that *the human* is mostly identified with shaping and interpreting the landscape and hence is located beyond the landscape scene, while the people who appear inside the landscape are often treated as solidified into the material shapes and objectified. Relying on non-representational theory it is suggested that a fuller understanding of landscapes should strive to de-objectify and revive the people observed inside the landscape scene.

Keywords: landscape, geography, binary, work, Israeli ultra-orthodox Jews.

JEWISH SCHOLAR MEETS GERMAN SCIENTIST: HOW EASTERN JEWISH SOCIETY CAME TO KNOW ALEXANDER VON HUMBOLDT

Ela Bauer

Department of Jewish History University of Haifa; Department of Communication & Film, Seminar Hakibbutzim College

The name of Alexander von Humboldt was fairly well known to Hebrew readers of the second half of the 19th century. Humboldt, who today is mainly known as the founder of modern

geography, was often referred to in the scientific sections of various Hebrew periodicals of that time, references that distinguished him from other contemporary scientists and researchers. The agent who introduced Humboldt to Hebrew readers was Hayim Zelig Slonimski, the founder and first editor of the Hebrew periodical *Ha-zefira*, and one who laid the foundations of popular scientific writing in Hebrew. Besides the references to Humboldt in *Ha-zefira* and other Hebrew periodicals, Slonimski wrote a book in 1858, dedicated to Humboldt, his life and his scientific achievements.

Slonimski, himself a mathematician and physicist, gained the esteem of Humboldt as fellow scientist, and through his editorial work managed to acquaint the traditional orthodox world of Eastern European Jewish society with contemporary “secular” knowledge. This paper examines the background and reasons that lead Slonimski to introduce Humboldt’s geographical work to the Hebrew reader.

Keywords: Alexander von Humboldt, 19th century Hebrew periodicals, popular science writings in Hebrew, Haim Zelig Slonimski.

THE CEMETERIES OF KIBBUTZ EIN HAROD

Yoram Bar-Gal

Department of Geography and Environmental Studies, University of Haifa

The article examines two cemeteries and the graves of Kibbutz Ein Harod (Meuchad), located in Jezreel Valley. The old cemetery was opened in 1921, at the foot of Gilboa mountain, and in 1938 a new cemetery was built, attached to the kibbutz residential area, after the assassination of one of the Kibbutz leaders, Chaim Shturman, a victim of Arab terror activity. The paper discusses the creation and changes of the cemetery landscape as a function of planning processes and historical events. Also shown is the gradual shift of the cemetery from a marginal to central position in the social and cultural life of the kibbutz. The cemetery can be regarded as a “history book” of the settlement, by shedding light on one of the important principles of a socialist kibbutz community: the value of equality, as can be derived from the study of the cemeteries.

The mapping of the graves at the Ein Harod (Meuchad) cemetery between 1921-2010, demonstrates that the value of equality was not kept dogmatically throughout the years. The cemetery reflects the social segregation policy which the kibbutz members adopted by separating themselves from their parents. In cases of particular outstanding members of the kibbutz, who were popular during their life and recognized on a national scale, the shapes of their tombstones are extraordinary and different from those of “regular” Kibbutz members.

Keywords: kibbutz, Kibbutz Ein Harod, cemetery, Jezreel Valley, pioneers.

NATIONAL BOUNDARIES AND SPACE: THE GEO-POLITICAL DOCTRINE OF JABOTINSKY AS SEEN IN HIS POETRY

Nicola Yozgof Orbach

Department of Geography and Environmental Studies, University of Haifa

Ze'ev Jabotinsky's political activity in Zionist history and in the history of the Jewish people in general, is considered of major significance. In fact, so great was the political importance of his personality that it dwarfed his cultural activities, especially in poetry, prose and literary translations. Recently, many researchers have begun to rediscover the writings of Jabotinsky, but apparently the relationship between his literary work and his geo-political doctrine has not yet been dealt with exhaustively.

This article examines the geo-political doctrine of Jabotinsky, as reflected in his National Poetry (Zion poems) and anthems, written between the years 1898-1938. As in his writings, the poems reveal his ideas and ambitions regarding the extended boundaries of the future Jewish State, as well as Jabotinsky's ambivalent sentiments toward the Zionist Left and its hegemony over the public entities in charge of Jewish settlement in Palestine.

Keywords: Jabotinsky, poetry, Zion Poems, Beitar, Palestine borders, Transjordan

HEROES IN FANTASY AND SCIENCE FICTION – “LOOK AT THE JAR AND NOT AT THE CONTENT...”

Galia Shenberg

Division of Humanities, Gordon College of Education

Fantasy and Science Fiction are closely related literary genres, since many of their characteristics are similar. Both rely on visual design as an essential device for creating estrangement. Also, both genres are moralistic and usually end happily. The fictional world of these two genres is portrayed as different from the actual world we live in. In order to create such literary estrangement the laws of modern science are challenged, and therefore the fictional world has to be depicted in utmost detail.

This article contends that the main difference between these two genres stems from the argumentation strategy. In both genres cause and effect is the fundamental way of reasoning. Science fiction argumentation imitates that of modern science. In fantasy, however, there is an unexplained gap between cause and effect, called magic or miracle. There are two other differences concerning theme and time. Firstly, science fiction usually deals with scientific themes, while fantasy has no thematic limitations. Secondly, science fiction takes place in the future, while fantasy takes place at any time – past, present, and future.

By comparing the two genres we find many similarities concerning the personality and psyche of their heroes, who are not merely literary characters, since they must save the world. The similarities are surprising because the heroes differ totally from each other in their appearance and the fictional world around them. This stands out in the analogy between Harry Potter and Ender, as a test-case. Hence, the uniqueness of science fiction and fantasy and their heroes stems from their visual design.

Keywords: magic, fantasy, science fiction, literary visual design, simulacres (J. Baudriard), symbolic violence (P. Bourdieu), Harry Potter (J. K. Rowling), Ender (Orson Scott Card).

ILLUSTRATIONS IN GEOGRAPHY TEXTBOOKS DURING THE PRE-STATEHOOD PERIOD AND CONTEMPORARY ISRAEL

Yuval Dror

Jaime and Joan Constantiner School of Education, Tel Aviv University

This article reviews the illustrations in Geography textbooks of the “Yishuv” (pre-statehood) period, displayed by Bar-Gal in *Moledet (motherland) and Geography in a Hundred Years of Zionist Education* (1993), as compared with popular textbooks of social studies, geography and “Eretz (the land of) Israel”, used in Israeli schools during the two recent decades. Illustrations and/or pictures were analyzed according to their visual contribution to Zionist education. The study draws on Anderson’s *Imagined Communities* (1999[1991]). The methodology combines semiology and iconography, both quantitative and qualitative. The findings were classified into two groups: Those focusing on ‘national contents’ (settlements; ‘man against nature’; preferred professions; borders and unique biblical events; national leaders; minorities and ethnic groups), and those dealing with geographical tools (maps; statistical tables; diagrams and illustrations; geographical terms; landscapes; flora and fauna; integrative geographical texts and related subjects). The main section of the study is devoted to a detailed comparison between two Zionist periods, before and after establishment of the State, according to the same categories.

The findings ratified the textual conclusions of Bar-Gal (and, thereafter, of Schnell [2002]), as to the continuity of “enlisted contents of *Moledet* and *Geography*” in support of Zionist ideology, since the British Mandate period and onwards, including the two first decades of statehood; and - since the 1970s - the gradual and growing transition toward academic/disciplinary teaching of geographical sciences.

Keywords: textbooks, homeland, geography, social studies, pre-state and contemporary Israel, visual analysis, semiology, iconography, nationalism, Zionist education.

FANTASY AND REALITY: INITIATIVES IN THE DEVELOPMENT OF THE LAND OF ISRAEL SINCE 1904

Arnon Soffer

Department of Geography and Environmental Studies, University of Haifa

From its inception the Zionist enterprise appeared as a kind of fantasy, or something almost hallucinatory. In the final analysis, however, this impressive enterprise was accomplished, thanks to a number of fantasists who not only dreamed and imagined, but who managed to realize their dreams. One of these dreams come true was Rutenberg's electric company and his plans for exploiting the waters of the Jordan basin (1920). Another modern industrial pioneer in Eretz Israel was Nahum Wilbush, who erected edible oil factories in Haifa, not before he had tried to establish a large edible oil production concern at an independent port of his own in Caesarea, which was rejected however by the British Mandate authorities. The third of these dreamers was Moshe Novomesky, who established the potash works at the Dead Sea. It is due to him that the area changed from a desert and desolate region to an important settlement and industrial district. Where are the individuals of vision in 2011 that will propel Israel forward, as these three giants did?

Keywords: Eretz Israel, industry, electrical company, edible oil production, Dead Sea potash works.

THE UNHOLY TRINITY OF OFFICIAL PLANNING, WESTERN PRECEDENTS AND IDEOLOGY

Hadas Shadar

Faculty of Architecture and Town Planning, Technion; WIZO Academic College of Design and Education, Haifa

The planning of new towns in the early years of Israel's independence was realized by planners employed by the state. Building for new immigrants was similarly carried out by governmental public housing entities, though their planning was motivated by more comprehensive goals, such as "Conquest of the desert", Creation of the "New Jew" and the "Integration of exiles". These goals, at times less enunciated, were implemented by means of a composite planning process that, in essence, relied on precedents or models copied from the modern western world, and were used for expressing ideological concepts applied to the Land of Israel.

This article describes a triangle whose three sides are: Israeli planning, European-American precedents and Zionist ideology. The article contends that political or sociological ideology, implicit or explicit, dictated the choice of physical planning models and ensured the continuity of the adopted planning models throughout the years. This ideology stands out as an inseparable part for understanding the planning development of public housing and new towns in Israel.

Keywords: physical planning, urban patterns, public housing, ideology, precedents.

POSTERS AND STREET BANNERS AS MIRRORS OF CULTURAL ENVIRONMENTS

Irit Amit-Cohen and Yosseph Shilhav

Department of Geography and Environment, Bar Ilan University

Posters and street banners are rhetorical means for modeling, disseminating and marketing ideas. Their objective is to mould and influence public opinion among the people who observe or look at them. Their presence turns them into cultural objects and characteristic features of urban vernacular landscapes. Notwithstanding their popular appearance, they play an influential role in disseminating and preserving the culture and mores of local communities and their relationship with other neighborhoods.

The purpose of this paper is to discuss the role of posters and street-banners in two different environments: to analyze the signs and symbols employed for the purpose of influencing a particular community or society, its culture and perceptions regarding the signs, and the response to those representative elements as a reflection of communal tradition and ideology.

Keywords: street banner, street poster, vernacular landscape, symbols and signs.

A TALE OF TWO CITIES: CONSERVATION (OR NON-CONSERVATION) OF VERNACULAR HERITAGE IN TIBERIAS

Keren Levi

Ohalo College of Katzrin

The subject of this paper is the conservation of vernacular architecture (“architecture without architects”) dating back to the Ottoman and Mandate periods in Tiberias, a peripheral tourist town situated in northern Israel on the shores of the Lake of Galilee. The paper discusses three examples that demonstrate the fact that vernacular architecture was not preserved in the past, and is not protected in the present: (a) the destruction of the Ottoman compound during the War of Independence and in the months following the war; (b) the “cleaning up” of areas for the construction of hotels, a process which entailed demolishing buildings in the old city that still stood erect in the late 60’s of the previous century; and (c) the gradual and ongoing deterioration of buildings that were constructed beyond the walls of the old city, dating back to the Mandate period. Among other features, the common denominator of all these structures is that they were built of basalt stone, lending a unique characteristic to the townscape of Tiberias.

Despite the differences between these cases, there are three common causes that may explain the lack of conservation: first, vernacular architecture, particularly from recent times, is not considered worthy of conservation; second, the peripheral status of the town of Tiberias in Israel, and its dependence on funds from exterior sources; and third, the so-called “western” concept of tourism which was endorsed by the town’s leadership. The same causes continue to pose a threat to the vernacular built heritage of Tiberias.

Keywords: vernacular architecture, built heritage, Tiberias.

IMAGINED SPACES AS COMMODITY: SOME CRITICAL COMMENTS ON (IN)VISIBILITY IN TOURISM

Chaim Noy

Sapir Academic College

This chapter sheds a critical light on several less known aspects of the booming industry of world tourism. Modern tourism, when viewed in terms of performance, suggests that the industry enables hundreds of millions of people who partake in the enterprise as tourists, the possibility to convert material capital into cultural and social assets. This transaction is accomplished via public spaces from which tourists can gaze and in which they themselves become highly visible. However, the usual performance criteria in regard to tourism are incomplete if they lack a critical dimension of awareness of the many individuals who are actively involved - yet entirely invisible - in the tourism industry as employees.

While recent studies comprise more critical approaches to this problem, they run against the barrier of current conservative research, which is influenced by powerful capitalist market forces supporting the tourism industry. These critical approaches enable to appraise the far-reaching oppressive effects that tourism—now at the forefront of globalization—can produce, and hopefully also come to term with.

Keywords: tourism, spaces, Bourgeoisie, market forces, critical approaches.

“RADAR” STATIONS IN JERUSALEM AND CARMEL ON THE EVE OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Yehuda Ziv

Scholar of the Land of Israel and member of the Governmental Names Committee

During the “Ma’avak” (Struggle) against the British Mandate government, at the phase preceding the War of Independence (1945-1947), the underground Palmach commando units of the Hagana attacked several radar stations that operated against Jewish ships carrying “illegal” immigrants. Prof. Frank Evans (of Queen Mary College, London) was sent to Palestine in June 1947 as a soldier of the “5 Wireless Carrier Troop”. The carrier troop operated a secret new radio-telephone device, which performed on the direct-vision-line principle. The device used “plates” aerials, very similar to a radar-antenna, which lead to its wrong identification as a radar installation. The “5 Wireless Carrier Troop” consisted of squads, stationed at four locations: One in Rehavia (British Security Zone B” of Jerusalem); another one east of Kibbutz Ma’ale ha-Hamisha, near today’s Radar Hill (Har Adar); a third with the troop’s headquarters on Mount Gerizim, above Nablus; and the fourth on Mount Carmel (Antenna Hill), above Neshar (+528 m).

On July 21st 1947 a daring attack was held by Palmach/Hagana units against the northern wireless carrier station, and simultaneously an attack was carried out against another RAF (Royal Air Force) station at the Western Carmel. An official communiqué, stating that these were in fact only wireless stations, was taken as camouflage of the real damage inflicted, which

was mainly moral. Years later Professor Evans affirmed that both “radars” were indeed radio-telephone stations.

Keywords: British Mandate, Palmach, Hagana, illegal immigration, radar , radio-telephone, wireless carrier.

MAGHAR - A VILLAGE OF CAVES FROM THE OTTOMAN PERIOD IN THE COASTAL PLAIN

Avi Sasson

Land of Israel Studies Department, Ashkelon Academic College

The village of Maghar is set apart by its rock-cut caves that were used as dwellings, a feature that was not characteristic of this region. The village was not exceptional in its surroundings in terms of materials and style of construction, its agricultural life pattern, and other local characteristics. Its sole significance for scholars lies in the fact that it is seemingly more ancient than other similar villages, and in the uniqueness of its caves. The creation of a village consisting of caves dug and built in uniform style and similar size, strongly attests to a superb social organization. Such uniformity would appear to be intentional, for otherwise we would find dense and spontaneous construction, as can be seen in the common Arab village. Obviously the social structure of such social organization also influenced other areas of life, which would be expressed in the spatial distribution of the village plots and functions.

Most of the houses contained only one or two large rooms. In a number of caves niches of differing sizes were discovered in the walls of the structure. Only one single chamber of this type was rock-cut in each dwelling unit, and usually this was a small space with a small entrance opening, that in certain places enabled the dweller to stand upright. The described reality in the coastal plain during the Ottoman period, before the renewal of Jewish settlement in the late nineteenth century, proves that similar phenomena could be found among Jews, as in the case of the first residents of Gederah who settled in a cave, which is not so exceptional in historical terms.

Keywords: Coastal Plain, Kurkar, Ottoman Period, Rock-cut caves.

אוסף המאמרים עוסק בנוף התרבותי – תחום בו נפגשים ענפי דעת כגון גאוגרפיה תרבותית, תכנון סביבתי, אמנות וספרות, היסטוריה, כינוך וידיעת הארץ. אלה מחברים את העיון בהווה עם העיון בעבר ובעתיד של נוף הארץ.

חלק מהמאמרים עוסקים בחקר הנוף התרבותי כיציר דמיונם של מהנדסים, מתכננים, חוזים, אדריכלים ויזמים. מאמרים אחרים מעמידים במרכזם את העיון בנושא שימור של נופים מעשי ידי אדם ההולכים ונהרסים בכוח הפיתוח היישובי.

עיונים נוספים עוסקים בפרשנות ייצוגים תרבותיים בהם משתקפים נופים כגון ספרות ושירה, ספרי לימוד בבתי ספר, צילומי נוף או חקוקים באבני זכרון.

לצד מחקר נופים בעלי נוכחות מוחשית בנוף, ישנם המפנים את מבטם לעבר הנופים המדומיינים והפנטסטיים המהווים אף הם מרכיב בעיצוב הזהות התרבותית.

9 789657 437278